

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Гетьман Анатолій Павлович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: prof.getman@gmail.com
ORCID 0000-0002-1987-2760

Зуєв Віталій Анатолійович,
кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри
цивільного, господарського
та екологічного права,
Університет митної справи
та фінансів, Україна, м. Дніпро
e-mail: vitalii.zuev@gmail.com
ORCID 0000-0003-2438-585X

doi: 10.21564/2414–990x.137.104013
УДК 349.6

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО: РОЗДУМИ ПРО ЙОГО ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Екологічному праву останніх років притаманне розширення кола суспільних відносин, що підпадають під дію його правових норм. Поряд із появою традиційних екологічних відносин – ландшафтних, флористичних, екомержевих, з'являються ядерні та енергетичні, розширюється ресурсна складова, яка не належить до ustalених природних ресурсів, наприклад, побутові та радіаційні відходи, природно-кліматичний потенціал тощо.

Разом з тим спостерігається тенденція до штучного виділення з екологічного права з фактичним паралельним функціонуванням окремих його складових. Особливо яскраво це проявляється на прикладі науки земельного права, представники якої вважають, що земельне право трансформувалось та вийшло на галузевий рівень системи права.

Який шлях пройшло екологічне право та яке його майбутнє? Саме цьому питанню присвячена ця публікація.

Ключові слова: екологічне право та законодавство; сталий розвиток; екосистема; земельне право; природоохоронне право; природоресурсне право.

Гетьман А. П., доктор юридических наук, професор, проректор по науковій роботі, Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків.
e-mail: prof.getman@gmail.com ; ORCID 0000-0002-1987-2760

Зуєв В. А., кандидат юридических наук, доцент, заведуючий кафедрою громадянського, господарського і екологічного права, Університет таможенного дела і фінансов, Україна, г. Дніпро.
e-mail: vitalii.zuiev@gmail.com ; ORCID 0000-0003-2438-585X

Екологічне право: розмишлення о его истоках и перспективы развития

Екологічне право последних лет характеризуется расширением круга общественных отношений, подпадающих под действие его правовых норм. Наряду с появлением традиционных экологических отношений – ландшафтных, флористических, экосетевых, появляются ядерные и энергетические, расширяется ресурсная составляющая, которая не относится к устоявшимся природным ресурсам, например бытовые и радиационные отходы, природно-климатический потенциал и тому подобное.

Вместе с тем наблюдается тенденция к искусственному выделению из экологического права с фактическим параллельным функционированием отдельных его составляющих. Особенно ярко это проявляется на примере науки земельного права, представители которой считают, что земельное право трансформировалось и вышло на отраслевой уровень системы права.

Какой путь прошло экологическое право, и каково его будущее? Именно этот вопрос рассматривается в статье.

Ключевые слова: екологічне право і законодавство; устійчивое развитие; екосистема; земельное право; природоохранный право, природоресурсное право.

Постановка проблеми. Питання трансформації природоресурсного права в ресурсне чи більш логічніше й вірогідніше – екологоресурсне право, а також пов'язані з цим проблеми вже розглядалися нами [9, с. 104–123]. Тож *метою* цієї статті є продовження розпочатої роботи, спроба переосмислити перспективи розвитку екологічного права як єдиної цілісної системи в сучасних правових реаліях України, оцінити потенційні загрози її існуванню та сформулювати рекомендації щодо їх попередження або усунення.

Аналіз наукових досліджень. Питання, окреслені в назві статті, були предметом наукових досліджень, що проводилися у різні періоди становлення й розвитку екологічного права та законодавства. Серед них варто назвати праці таких вчених-правознавців, як: В. І. Андрейцев, Г. В. Анісімова, Г. І. Балюк, Ю. О. Вовк, Б. В. Єрофеев, В. В. Костицький, О. С. Колбасов, Н. Р. Малишева, В. Л. Мунтян, В. В. Носік, А. К. Соколова, Н. І. Титова, Ю. С. Шемчушенко, М. В. Шульга. Але нові умови формування української державності потребують нового підходу до обговорення питань екологічного розвитку суспільства.

Викладення основного матеріалу. Навряд чи можна говорити, що у вітчизняній науці екологічного права склалась криза, але якщо кризу розглядати як вихід, переломний момент – складний, загострений, хиткий стан, різкий перелом або занепад [31, с. 505], то слід зазначити, що окремі ознаки такого стану об'єктивно присутні. Тому першочерговим завданням науки екологічного права є визначення шляхів їх подолання.

Не вдаючись у глибокий історичний екскурс, зауважимо, що виділення природоохоронного права в минулому столітті було об'єктивною необхідністю,

реакцією на перманентне поглиблення екологічних проблем, експансивне збільшення негативного впливу на довкілля, і (в певний період) його формування було досить дискусійним питанням у радянській юридичній науці. Наприклад, професор Ю. О. Вовк вважав загально визнаним, що галузь права повинна мати достатньо розвинуту систему відповідного законодавства. Природоохоронне право в цьому відношенні є єдиним винятком із всіх відомих галузей радянського права. Норми його в переважній більшості сконцентровані в нормативних актах природноресурсового законодавства, тобто в Основах та Кодексах, що регулюють земельні, водні, лісові та інші відносини [5, с. 466].

Позаяк право в період тоталітарної держави виконувало не тільки регулюючу функцію, а й мало значний ідеологічний вплив, тогочасні вчені вимушені були корелювати свою позицію із діючими законодавчими вимогами, іноді намагаючись втиснути нові ідеї у «прокрустове ложе» існуючої правової реальності. Отож намагаючись гармонійно вкласти нові ідеї в існуючу правову систему, Ю. О. Вовк запропонував структуру навчальної дисципліни радянського природноресурсного права яка складалась з двох частин (загальна та особлива), восьми розділів, що мали 36 тем¹. З них питанням правової охорони навколишнього природного середовища було присвячено розділ VII, який складався із чотирьох тем – загальна характеристика правової охорони навколишнього середовища; правова охорона атмосферного повітря; правова охорона навколишнього середовища населених пунктів; окремі питання правової охорони навколишнього середовища [5, с. 475–477].

Розглядаючи співвідношення природноресурсних та природоохоронних норм, проф. Ю. О. Вовк віддавав перевагу природноресурсним нормам, про що свідчить навіть назва його роботи: «Радянське природноресурсне право та правова охорона навколишнього середовища» [4]. Наголосимо, що в роботі сформульовано достатньо революційну на той час думку про необхідність розробки єдиного законодавчого акта – Основ раціонального використання та охорони природних ресурсів, які не відмінюють діючі на той час Основи земельного, водного, лісового та іншого законодавства, а вносять до них необхідні корективи. Аналіз відповідної праці проф. Ю. О. Вовка вже був предметом наукових досліджень [7, с. 7–8].

Зміни в політичному устрої країни, отримання незалежності, а також пов'язані із цим економічні та правові процеси скорегували напрямки й інтенсивність розвитку еколого-правової думки, які значною мірою відчували на собі вплив готовності суспільства до кореляції сприйняття екологічного права на тлі поглиблення екологічної кризи, Чорнобильської катастрофи, а також загальносвітових процесів, які були розпочаті на конференціях у Стокгольмі та у Ріо-де-Жанейро. Зазначені фактори фактично призвели до формування нової парадигми екологічного права, зміни ролі й місця природоохоронних правовідносин у ньому з додаткових, на керівні, системоутворюючі та узагальнюючі. Це, наприклад,

¹ У статті використовуються терміни «природноресурсове» та «природноресурсне» право, які характеризують синонімічні явища і подаються в авторських редакціях при цитуванні. А.Г., В.З.

знайшло своє відображення в ст. 2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де прямо було передбачено, що відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також *розроблюваними відповідно до нього* (курсив наш – А. Г., В. З.) земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством [27].

Проте незважаючи на позитивне сприйняття в цілому такої позиції переважною більшістю вчених, деякі вихідні моменти залишаються суперечливими, що й засвідчила дискусія між фахівцями у галузі екологічного права [18, с. 27–37]. Указана дискусія актуалізувала питання стосовно змісту поняття «екологокористування» та його співвідношення з правом природокористування, загального сприйняття формування екологічного права як єдиної системи тощо. Зокрема, на думку Б. В. Єрофеева, нові інститути законодавства потребують свого подальшого розвитку на іншій від існуючої методологічній та термінологічній основі. Так, порівнюючи екологічне та природноресурсове право, він вказував, що «...природноресурсове право більш егоїстичне по відношенню до довкілля, аніж право екологічне, яке також регулює споживчі відносини суспільства, але спрямовує їх в таке русло, щоб не завдавати шкоди довкіллю як системі екологічних зв'язків», і у зв'язку з цим зробив висновок, що «об'єктивною потребою суспільного розвитку на сучасному етапі є якнайшвидше перетворення природноресурсового в екологічне законодавство [15, с. 87–88].

Разом з тим, ця наукова позиція, в якій чітко простежується бажання зберегти наступництво, усталені правові підходи та ідеї, хоча й деякий час і домінувала в еколого-правовій науці, але так і залишилась не до кінця реалізованою в національній правовій системі. На сталість та консервативність у сприйнятті нових термінологічних підходів свого часу звертали увагу і ми в контексті комплексного аналізу формування еколого-правової термінології [8, с. 260–272] і запровадження в національну термінологічну систему нових понять [17, с. 271–274].

Залишилась не реалізованою ідея Б. В. Єрофеева про трансформацію природокористування в екологокористування [15, с. 88], що могло зумовити значні зміни в доктрині екологічного права та формування його ідеології і системи. Певною мірою це було обумовлено й відсутністю нагальних потреб та нових викликів, які все частіше з'являються або більш гостро проявляються в суспільстві. Так, сучасне екологічне право виявилось певною мірою не готове до появи ядерного, а потім енергетичного права як його змістової частини, розширення ресурсної складової, яка не належить до традиційних природних ресурсів (наприклад, відходів), входження до предмета регулювання відносин з використання відновлювальних джерел (наприклад, теплових насосів, сонячних батарей та колекторів), використання енергії приливів та відпливів тощо. Відсутність єдиного підходу дає нагоду представникам інших галузевих наук фактично «перетягувати» відповідні суспільні відносини без урахування системних

зв'язків до кола своїх наукових інтересів. Наприклад, окремі вчені-адміністративісти безпідставно стверджують про належність окремих екологічних відносин до предмета адміністративного права на підставі того, що такі відносини реалізуються імперативним методом. При цьому відбувається підміна поняття правового регулювання, яке передбачає настання юридичної відповідальності за невиконання обов'язків, заходами адміністративного примусу.

З цього приводу варто навести думку, висловлену у надзвичайно авторитетному в системі права США джерелі вторинного права – Словнику Блека, що екологічне право становить собою частину законодавства в сфері охорони та захисту довкілля, включаючи превентивні заходи, а саме – вимоги оцінки впливу на довкілля, та заходи притягнення до відповідальності й забезпечення ліквідації наслідків у разі завдання шкоди навколишньому середовищу. Оскільки більшість екологічних позовів це спори з державними органами, екологічне право переплітається з адміністративним правом [1, с. 614]. Отож, можна констатувати, що екологічне та адміністративне право переплітаються, а не охоплюються, існують паралельно, а не поглинаються. При цьому посилення на закордонний досвід і практику також мають досить умовний характер і можуть бути справедливими лише почасти з огляду на те, що в межах кожної правової системи погляди та підходи формувались самостійно, а отже, навіть враховуючи транспозиційні та конвергенційні явища, що відбуваються в праві, не можна повністю відкидати той правовий базис, що закладений у національній правовій системі.

Повертаючись до концепції екологічного права та його змістового наповнення в сучасних правових реаліях, варто згадати, що 1995 р. ученими Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого було видано навчальний посібник «Екологічне право України (Загальна частина)». Його автори стверджують, що для екологічного права характерні дві тенденції: безперервна зміна системи міри розвитку суспільних відносин у галузі екології; прагнення до внутрішньої узгодженості і внутрішньої єдності правових норм [11, с. 41]. При цьому наголошувалось на існуванні взаємопов'язаних екологічних відносин, об'єднаних єдиною правовою формою – екологічним правом. Взаємозв'язок екологічних відносин не виключає їх диференціацію, зокрема залежно від видів екологічних (природних) об'єктів, кожен з яких становить собою самостійну частину навколишнього природного середовища, відрізняється природним характером походження, виконує певні екологічні, економічні, культурно-оздоровчі, наукові та інші функції. До екологічних об'єктів належать: земля, її надра, води, ліси, дикий тваринний світ, атмосферне повітря, сонячна енергія та ін. [11, с. 15]. Викладена позиція сприйняття екологічного права зберігається й донині в навчальних виданнях кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого [14].

Проф. В. І. Андрейцев також розглядає систему екологічного права (навчального курсу) як цілісну, послідовну і взаємообумовлену сукупність теоретичних поглядів, ідей та положень про екологічне право, законодавство,

його внутрішню структуру і зміст. При цьому він виділяє у системі екологічного права загальну; особливу і спеціальну частини. У свою чергу особлива частина складається із: природноресурсового права (Правове регулювання використання, відтворення і охорони природних ресурсів); природоохоронного права (Право охорони навколишнього природного середовища) та права екологічної безпеки (Правова екологія людини, антропоохоронне право) [3, с. 27–28].

В академічному курсі «Екологічне право України» за редакцією Ю. С. Шемшученка обґрунтовується позиція, згідно з якою характерною особливістю екологічного права як комплексної галузі є включення до неї визнаних на сьогодні інших галузей права – земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного, атмосфероохоронного. Ці галузі мають власну внутрішню структуру, свій предмет і метод правового регулювання. У системі екологічного права вони є фактично його підгалуззями і забезпечують диференційований підхід до екологічного обґрунтованого використання кожного з відповідних природних ресурсів, тоді як норми загальної частини екологічного права «нашаровуються» над вказаними підгалуззями, виконуючи функції силового інтеграційного поля [12, с. 18–19].

Варто зауважити, що концепція комплексного регулювання еколого-правових відносин у всіх їх проявах (природоохоронних, природоресурсних, антропоохоронних тощо) підтримується основними еколого-правовими школами.

Проте останнім часом спостерігається тенденція до штучного виділення з екологічного права з фактичним паралельним функціонуванням окремих його складових. Особливо яскраво це проявляється на прикладі земельного права. Прихильники його самостійності, при обґрунтуванні концепції відокремлення земельного від екологічного права, посилаються на історичний досвід регулювання земельних відносин, а також значну кількість земельних законодавчих та нормативно-правових актів. Справді, більш ніж 20 нормативно-правових актів рівня закону або кодексу, які безпосередньо регулюють правовідносини з охорони та використання земель дають підстави стверджувати, що земельне право наразі посідає надзвичайно важливе місце в системі еколого-правових відносин. Але чи дає це підстави стверджувати про його самостійність?

Посилання на історичний досвід є певною юридичною фікцією, оскільки розгляд правових явищ через призму системно-історичного зв'язку допомагає краще зрозуміти їх сутність, спрогнозувати напрями подальшого розвитку, але не є визначальним для закріплення сталого характеру правової системи. На сучасному етапі особливістю переважної більшості всіх дисертаційних правових досліджень (в тому числі в екологічній сфері) є аналіз правових явищ в їх історичному контексті. Така загалом правильна позиція допомагає більш глибоко зрозуміти логіку правового регулювання, базис, на якому будувалося відповідне законодавство. Разом з тим, захоплення історичними аналогіями призводить до інколи необґрунтованих висновків про існування, наприклад, самостійних галузей земельного, лісового, гірничого, фауністичного, флористичного права, знаходячи їх витoki у Візантійській Еклезії, Руській правді та інших історичних пам'ятках, на що неодноразово вказувалося в юридичній літературі [32, с. 212–214]. Від-

бувається порушення логічних і причинно-наслідкових зв'язків, коли сучасний правовий інструментарій намагаються використовувати щодо явищ, відносин та процесів, які були побудовані на відмінній суспільно-економічній базі.

Намагання виділити із екологічного права земельні правовідносини спостерігається також у освітянському процесі. Зокрема, О. М. Шуміло у навчальному посібнику «Земельне право України (у схемах)» пропонує такі чинники виокремлення земельного права у самостійну галузь: наявність особливого самостійного предмета правового регулювання (земельні правовідносини); специфіка та своєрідність об'єкта (землі), щодо якого складаються земельні правовідносини; наявність особливих методів правового регулювання; наявність спеціальних правових джерел; особлива суспільно-політична значущість земельних правовідносин, і правових норм, що їх регулюють [34, с. 22].

У навчальному посібнику за редакцією О. М. Шуміла «Екологічне право України. Особлива частина» [13] розділ, присвячений охороні та використанню земель, відсутній взагалі з огляду на те, що в Харківському національному університеті внутрішніх справ вивчення земельного права виділено в окрему навчальну дисципліну і розроблено окремий навчальний посібник [34]. Однак у навчальному посібнику з загальної частини автор розглядає земельне право як частину екологічного.

В. І. Андрейцев у практикумі для студентів юридичних вузів та факультетів «Екологічне і земельне право України» зазначав, що в основу програми курсу «Екологічне право» покладено цілісну і взаємопов'язану концепцію широкого розуміння екологічного права як інтегрованої спільноти і комплексної галузі права, яка об'єднує природноресурсове право, природоохоронне право та правову екологію людини. Вивчення земельного права України, на його погляд, важлива і невід'ємна частина еколого-правової освіти студентів юридичних вузів та факультетів [2, с. 179].

Таким чином, виділення навчального курсу «Земельне право» обумовлено насамперед потребами навчального процесу, розвитком правової системи, повністю відповідає концепції розвитку юридичної освіти в цілому, та еколого-правової освіти зокрема. У провідних вищих навчальних закладах створено відповідні кафедри: кафедра земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; кафедра земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка; кафедра аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»; кафедра аграрного, земельного та екологічного права імені академіка Василя Зіновійовича Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України тощо. Однак у зв'язку з цим постає логічне питання, чи може по суті виробнича необхідність, бажання забезпечити більш фаховий підхід шляхом поєднання комплексного вивчення та спеціалізації навчання бути підставою для виділення самостійної галузі права, а якщо так, то які ж тоді земельні правовідносини залишаються в рамках предмета регулювання екологічного права?

Об'єктивно слід відмітити, що фахівці з земельного права достатньо переконливо відстоюють його самостійність та наводять аргументи, на які вже зверталася увага. Основна мотивація наведена М. В. Шульгою під час аналізу стану розвитку земельного права: «Земельне право, будучи підгалузевою структурою екологічного права, поступово трансформувалося та вийшло на галузевий рівень системи права України» [33, с. 67]. Точку зору М. В. Шульги поділяють й інші вчені, переважно фахівці з земельного права. Деякі представники еколого-правової науки, якщо не підтримують, то й не заперечують наведену думку, оскільки різниця в методологічних підходах з еколого-правовими дослідженнями не є суттєвою.

Однак наразі виникає все більше напрямів у правовому регулюванні, пов'язаних з економічною орієнтованістю земельного права, його «комерціалізацією», тобто поверненням до економічних пріоритетів у використанні земельних ресурсів, яке науковці, представники школи екологічного права (серед яких В. І. Андрейцев, Ю. О. Вовк, О. С. Колбасов, В. П. Мунтян, Н. І. Тітова, Ю. С. Шемшученко та ін.) намагались подолати, розглядаючи довкілля не з позицій природних ресурсів, а саме об'єктів екологічного права, загального блага та невід'ємної умови існування людини.

Нині у разі застосування єдиних підходів вбачається істотний позитивний вплив підгалузей – земельного, водного, лісового, надрового, фауністичного та інших на екологічне право та вплив останнього на свої підгалузі. Так, В. В. Носік здійснив теоретичне обґрунтування права власності на землю українського народу [22], надавши імпульс іншим дослідженням [24]. Заданий ним вектор щодо соціальної функції землі реалізується в роботах його учнів [21, с. 91–98]. У свою чергу галузеві науки використовують надбання та досягнення екологічної науки, що сприяє їх взаємному збагаченню.

Натомість зайва «комерціалізація», втрата екологічної складової та її єдності призводить до негативних наслідків. У своїй Енцикліці «Laudatosi' (Про турботу про спільний дім)» Папа Римський Франциск зазначає, що: турбота про екосистеми вимагає погляду, що проникає глибше аніж в цю мить, оскільки коли шукають тільки швидкої і легкої економічної вигоди, ніхто по-справжньому не цікавиться їх збереженням. Але ціна збитку, заподіяного егоїстичною халатністю, набагато вища одержуваного економічного прибутку. У разі втрати деяких видів або серйозної шкоди їхньому існуванню ми говоримо про цінності, що не підлягають ніякому розрахунку. Так, ми можемо залишатися нікими свідками найсерйознішої несправедливості, коли претендують на отримання величезних прибутків, змушуючи решту людства, нинішнє і майбутнє покоління, платити найвищу ціну за руйнування навколишнього середовища [23, с. 31].

На сьогодні концепція сталого розвитку загальноприйнята в політиці, суспільстві, науці, в тому числі юридичній. У національному законодавстві вона знайшла своє відображення, розвиток та трансформацію у низці нормативних актів, у тому числі в одному з останніх – Указі Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [31]. Однак екологічна

складова в цій Стратегії фактично відсутня. Так, екологічна компонента входить до складу «вектору розвитку», для досягнення якого необхідно «...забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом...». При цьому Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії за цим вектором не передбачають комплексних реформ в екологічній сфері. Побічно до складових, що впливають на реформування відносин у цій сфері, можна віднести такі: реформа енергетики; програма енергоефективності; реформа сільського господарства та рибальства; земельна реформа. Стратегічні ж індикатори реалізації Стратегії взагалі не передбачають жодного екологічного індикатора. Натомість у ньому виділені такі, як кількість фільмів українського виробництва, що вийдуть у широкий прокат у 2020 р., кількість медалей на XXXII літніх Олімпійських іграх. Таким чином, Україна при визначенні власних пріоритетів сталого розвитку фактично ігнорує його екологічну складову, що в подальшому з великою вірогідністю призведе до поглиблення негативних наслідків для довкілля.

Така тенденція є логічним продовженням перманентного зменшення уваги до екологічних проблем на всіх рівнях політики і державної влади, намаганням вирішити економічні завдання за рахунок (якщо не на шкоду) екологічних пріоритетів та ресурсів. Особливо яскраво це проявляється в земельному праві, яке прагне вийти з-під сфери впливу екологічного права з огляду на особливе значення землі в економічній системі. На жаль, законодавець «старанно» сприяє цим центробіжним явищам. Так, унесенням змін до ст. 2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» земельні відносини були позбавлені екологічної домінанти. У свою чергу і сам Земельний кодекс не є досить екологізованим. Перший принцип земельного законодавства сформульовано в п. «а» ст. 5 Земельного кодексу України: «Поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва». Здавалось би, у Земельному кодексі підкреслено триєдине сприйняття землі, за якого жодна з цих складових не має вирішального значення, є однією з рівноправних частин. Однак і сам Земельний кодекс, і практика його реалізації доводять, що це не так і він перебуває під значним впливом комерціалізації, за якої на перший план виходить сприйняття землі як засобу виробництва, об'єкта речових прав. Сумні події останніх трьох років, пов'язані з появою статусу «тимчасово окупована територія», знову привернули увагу до землі як територіального базису, політичної категорії, яка значною мірою визначає та впливає на інші категорії, такі як суверенітет, незалежність тощо. І поза увагою знову опиняється статус землі як природного об'єкта.

Таке однобічне сприйняття землі підтверджується низкою фактів, пов'язаних із закріпленням і реалізацією окремих положень та елементів статусу землі, на які неодноразово звертали увагу різні дослідники. Тому для ілюстрації можна навести лише один приклад, коли в законодавстві зміст земельних відносин сформульовано як суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею (ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України), тобто їх фактично зведено до відносин власності, у визначенні взагалі проігноровано екологічну

(природоохоронну) складову. При цьому в Кодексі повністю нехтується конституційне положення щодо права власності Українського народу на природні ресурси, що в свою чергу стало приводом для двох звернень (2001 р. та 2002 р.) до Конституційного суду України і стосовно яких було прийнято ухвали про відмову у відкритті конституційних проваджень [25]. Значне домінування цивільного законодавства призвело до включення до земельного законодавства інститутів емфітевзису та суперфіцію, які суттєво змінили підходи щодо прав на землю та неодноразово використовувались для ігнорування вимог та обмежень, установлених земельним законодавством.

Подібні тенденції спостерігаються також у законодавстві про відходи, де під приводом лібералізації та дерегуляції виводяться з-під сфери регулювання цілі групи суб'єктів господарювання. Такий стан справ ще більше ускладнюється існуючими заборонами на проведення перевірок бізнесу.

Однією з основних причин існування вищевказаних явищ є відсутність концепції систематизації екологічного законодавства, а також до певної міри байдужість фахівців-екологів щодо формування принципової позиції з окремих питань, зокрема поступової відмови від застарілого поняття «природні ресурси» і використання більш широкого поняття «екологічні ресурси» на рівні законодавства, формування в науці екологічного права розширеного поняття об'єктів екологічного права, до яких необхідно включати ландшафти, енергетичні та природно-кліматичні ресурси (потенціал), відходи тощо. При цьому в процесі обґрунтування виділення нових підгалузей екологічного права вихідним має бути положення про їх системний зв'язок. Так, у контексті флористичного права А. К. Соколова зазначає, що підгалузь флористичного права теж має об'єктивний характер. Як і земельна, водна, фауністична та інші підгалузі, які регламентують використання природних ресурсів, флористичне являє собою підгалузь екологічного права. Визнання їх усіх підгалузями останнього є правильним за своєю природою, хоча всі вони мають свою специфіку і розвиваються відповідно до своїх особливостей [29, с. 48].

Необхідно мати на увазі, що концентрація на питаннях динаміки законодавства, без урахування системних зв'язків, призведе до того, що у процесі систематизації законодавства, яке має чимале значення з точки зору створення його масиву, буде відбуватись не тільки його формування на більш високому рівні, але й виникатимуть негативні наслідки. Саме такі хиби наразі демонструє приклад екологічного права, що веде до втрати цілісного сприйняття системи, розвитку одних напрямків на шкоду іншим елементам системи, а також інтересам окремих груп суспільства з «комерціалізованих» міркувань.

Так, суперечливим, але досить показовим є приклад стосовно водних об'єктів. Частиною 1 ст. 6 Водного кодексу України передбачено, що: «Води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування» [6]. Таким чином, за допомогою цієї норми забезпечувалася загальнодоступність водних об'єктів, гарантувалось право загального водокористування тощо. Разом з тим, прийнятий шістьма роками пізніше Земельний кодекс

фактично «підкорегував» вказану норму, закріпивши у ч. 2 ст. 79 положення: «Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться» [16] і в такий спосіб нівелював приписи та обмеження водного законодавства.

Отже, після досягнення нових кількісних показників виникає потреба кардинальних якісних змін на нових або переосмислених науково-методологічних засадах. Повертаючись до необхідності подальшого розвитку та трансформації понять «природний ресурс» в «екологічний ресурс», не можна не відзначити, що одним з аргументів, що висувуються прихильниками самостійності природоресурсного (земельного, водного, лісового, надрового) права, є посилення на норми Конституції України. Так, Основним Законом України в ч. 1 ст. 13 закріплено, що: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та *інші природні ресурси* (виділено нами. – А. Г., В. З.), які знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу». Але вже у ч. 2 вказаної статті законодавець говорить про природні об'єкти, значно розширюючи предмет регулювання цієї статті: «Кожний громадянин має право користуватися *природними об'єктами* права власності народу відповідно до закону» (виділено нами. – А. Г., В. З.).

При цьому слід враховувати історичні фактори виникнення і розвитку категорії «право власності Українського народу» з метою комплексної оцінки тих інерційних явищ, які неминуче присутні в юридичній науці, та їх впливу на подальше формування законодавства. Так, категорія «права власності народу» з'явилась у Декларації про державний суверенітет України, якою було закріплено, що: «Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян» [10].

Отже, на час прийняття Декларації категорія «права власності народу» розглядалась набагато ширше, містила також економічний і науково-технічний потенціал. Зазначене свідчить про те, що впровадження цієї категорії мало насамперед економічний характер, спрямований на виведення з-під юрисдикції СРСР, який на той час продовжував своє існування, економічного базису формування майбутньої незалежної держави, реалізацію змін, які були внесені до Конституції СРСР 14 березня 1990 р. Мова йде про конституційну норму ч. 2 ст. 11, де було передбачено, що у виключній власності держави є: земля, її надра, води, ліси [19] (у ст. 11 Конституції УРСР ця норма була ідентичною) [20]. Вона була змінена та переміщена до ст. 10 Конституції у такій редакції: «Земля, її надра, води, рослинний і тваринний світ в їхньому природному стані є невід'ємним надбанням народів, які проживають на даній території, перебувають

у віданні Рад народних депутатів і надаються для використання громадянам, підприємствам, установам та організаціям» [26].

У такий спосіб, визначення категорії «народ» як власника ресурсів стосовно яких змінювались юрисдикційні повноваження, створення передумов для подальшої економічної самостійності союзних республік було цілком природним з огляду на юридичну необхідність і доцільність. Існуючий на той час стан правового регулювання відносин при розширенні повноважень держави, трансформації відносин власності та наповнення їх реальним змістом призвів до того, що законодавець, визнаючи в Декларації про державний суверенітет України об'єкти права власності народу, в першу чергу передбачив ті природні ресурси, які були на той час традиційними, але при цьому залишив перелік відкритим.

Виконавши свою політичну роль, законодавець втратив інтерес до категорії «права власності Українського народу». У Законі УРСР «Про власність» Український народ як власник природних ресурсів уже згадувався опосередковано. Чинний Цивільний кодекс України взагалі обмежується згадкою про цей інститут лише в одній статті. Між іншим, усвідомлення важливості цієї категорії з точки зору обмеження абсолютного характеру права власності в цілому характерне не тільки для фахівців з екологічного, але й цивільного права. Так, З. В. Ромовська в 1991 р., у ході наукових дискусій щодо прийняття Закону УРСР «Про власність», на сторінках газети «Голос України» закликала до максимальної уваги до інституту права власності Українського народу: «Як автор ідеї права власності народу як окремої форми власності та механізму реалізації цього права на природні ресурси, я прошу науковців, мислячий люд України не відкидати відразу цю ідею як хибну чи парадоксальну, а спокійно обміркувати її і взятися спільно за її реалізацію. Колись наша держава буде воістину демократичною, суверенною, для якої людина буде насправді найвищою цінністю, можливо, потреба у розмежуванні власності народу і держави відпаде. На сьогодні цінність такої правової конструкції видається мені очевидною» [28].

З урахуванням наведеного, апелювання до положення Конституції та закріплення нею категорії «природні ресурси» як обґрунтування наявності окремої єдності природоресурсного права є досить умовним і не охоплює всі об'єкти екологічного права. На користь позиції щодо комплексності та взаємозв'язку екологічних відносин свідчить досить тісна взаємодія підгалузей екологічного права, які в практичній площині не існують нарізно. Наприклад, режим права власності на ліси та об'єкти рослинного світу є похідним від права власності на землю. Законодавство про надра опосередковано регулює видобування прісних підземних вод, тим самим втручаючись до сфери правового регулювання водного законодавства. У свою чергу водне законодавство відносить до загального водокористування любительське і спортивне рибальство, «перетягуючи на себе ковдру» з фауністичного законодавства. І такі приклади можна продовжувати. Окремі види природокористування взагалі важко віднести не тільки до природних ресурсів, але й до традиційних природних об'єктів, як то: геотермальні

джерела, сонячна енергія, вітрова енергія, кліматичні ресурси, озоновий шар тощо. Ці ресурси наразі задіяні в господарській системі незначною мірою, а тому сфера правового регулювання обмежена. Але найближчим часом варто очікувати кардинальних змін у підході до цього питання.

Таким чином, існує нагальна потреба «екологізації» як земельного законодавства, так і галузевого законодавства щодо охорони та використання природних (екологічних) об'єктів, забезпечення пріоритету норм і принципів екологічного законодавства, їх інтеграцію й систематизацію. Тільки за цих умов варто очікувати того, що Україна буде активніше просуватись на шляху до сталого розвитку.

Саме екологічне право у цьому разі стає внутрішнім інтегруючим чинником, який значною мірою виступає у вигляді єдиної термінологічної системи, ціннісних підходів, а також інституційних засад. Фактично, пройшовши значний шлях у формуванні єдиної екологічної системи, намагання в сформованих межах виокремити деякі структурні елементи створює внутрішні загрози існуванню екологічного права. У такий спосіб штучний поділ, навіть керуючись необхідністю навчального процесу, може шкодити самим засадам існування екологічного права. Намагання вивести на інший рівень поза системою екологічного права дослідження із природоресурсних відносин або відносин з екологічної безпеки шкодить самій ідеї соціальної цінності, що закладена в екологічному праві.

Висновки. Формування екологічного права є історично обумовленим процесом розвитку права, а отже, будь-які намагання на сучасному етапі заперечувати його об'єктивне існування, або здійснити штучний поділ з посиланням на історичний або міжнародний досвід матимуть негативний вплив на суспільні відносини. Відокремлення або виділення з його структури окремих складових як самостійних структурних елементів демонструє привнесення і домінування економічного (комерційного) підходу в екологічному праві, нехтування екологічними цінностями.

При цьому ускладнення правових явищ та юридичних зв'язків, новації законодавства ставлять перед наукою екологічного права нові виклики, на які вона повинна адекватно реагувати, а також унеможливають розгляд його структурних елементів без урахування їх взаємообумовленості та взаємопроникнення.

Сподіваємося, що ця публікація буде сприйнята науковою спільнотою як запрошення до відкритої фахової дискусії щодо перспектив розвитку екологічного права України.

Список літератури:

1. Black's Law Dictionary / 9Ed. Rev. / [B. Garner, T. Jackson, J. Newman and oth.]. St.Paul, Minn: West Thomson Reuters, 2009. 1920 p.
2. Андрейцев В. І. Екологічне і земельне право України: практикум для студ. юрид. вузів і факультетів. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 271 с.
3. Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
4. Вовк Ю. А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды: учебное пособие. Общая часть. Харьков: Вища школа, 1986. 160 с.

5. Вовк Ю. О. Вибрані праці / упоряд. А. П. Гетьман, М. В. Шульга. Харків: Юрайт, 2013. 704 с.
6. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 р. № 213/95. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст. 189.
7. Гетьман А. П. Розуміння природоресурсного права в науковій спадщині проф. Ю. О. Вовка. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права*: зб. матеріалів круглого столу (24.05.2013 р.). Харків: НУ «Юрид. акад. Укр. ім. Я. Мудрого», 2013. С. 7–8.
8. Гетьман А. П. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Харків, 2008. Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права, підрозд. 2.7. С. 260–272.
9. Гетьман А. П., Зуєв В. А. Формування еколого-правової науки: ресурсний аспект та проблеми його інтеграції. *Проблеми законності*. Харків. 2016. Вип. 132. С. 104–123.
10. Про державний суверенітет України: Декларація від 16.07.1990 р. № 55-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
11. Попов В. К., Гетьман А. П., Шульга М. В. та ін. Екологічне право України (Загальна частина): навч. посіб. Харків, 1995. 176 с.
12. Екологічне право України. Академічний курс / Ю. С. Шемшученко (ред.) та ін. Київ: Юрид. думка, 2005. 848 с.
13. Екологічне право України. Особлива частина: навч. посіб. / О.М. Шуміло (ред.) та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 431 с.
14. Екологічне право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / А. П. Гетьман (ред.) та ін. Харків: Право, 2013. 432 с.
15. Ерофеев Б. В. Экологическое право. Москва: Новый Юрист, 1998. 688 с.
16. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
17. Зуєв В. А. Термінологія екологічного права: значення і перспективи існування окремих понять. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. Спец. вип. С. 271–274.
18. Колбасов О. С. Терминологические блуждания в экологии. *Государство и право*. 1999. № 10. С. 27–37.
19. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 07.10.1977 г. *Ведомости ВС СССР*. 1977. № 41. Ст. 617.
20. Конституція (Основний Закон) України від 20.04.1978. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268.
21. Костяшкін І. О. Соціальна функція власності на землю у правовій доктрині. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2014. Вип. 1. С. 91–98.
22. Носік В. В. Право власності на землю українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
23. Папа Римський Франциск. Енцикліка *Laudatosi'* (О заботе об общем доме). Москва: НО Издательство Францисканцев, 2015. 192 с.
24. Перчеклій І. М. Право власності українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 16 с.
25. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 13 Конституції України та відповідності Конституції України проектів Земельного кодексу України і Закону України «Про власність на землю та інші природні ресурси»: Ухвала Конституційного суду України від 01.03.2001. № 4-у/2001 Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 13, 14 Конституції України: Ухвала Конституційного суду України від 06.06.2002 № 34-у/2002. *Закон і Бізнес*. 2002. № 19.

26. Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР: Закон СРСР № 1360-І від 14.03.1990. URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfr/1977/zakony/185465/> (дата звернення 28.02.2017).
27. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
28. Ромовська З. В. Закон Української РСР «Про власність». *Голос України*. 1991.16.03. С. 6. Цит за. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Право власності. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 246 с.
29. Соколова А. К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку: монографія. Харків: Право, 2009. 288 с.
30. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 2. Ст. 154.
31. Українська радянська енциклопедія. Київ: УРЕ, 1980. Т. 5: Кантата-Кулики / гол. ред. М. П. Бажан. 568 с.
32. Фролов М. А. Роль каноники в формуванні джерел екологічного права: взаємозв'язок екології та природоохоронного права. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14–15 травня 2010 р.). Хмельницький: Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2010. С. 212–214.
33. Шульга М. В. Стан розвитку земельного права. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Харків, 2008. Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права, підрозд. 1.3. С. 64–85.
34. Шуміло О. М. Земельне право України (у схемах): навч. посіб. Харків: НікаНова; ХНУВС, 2015. 288 с.

References:

1. Black's Law Dictionary. 9Ed. Rev. [B. Garner, T. Jackson, J. Newman and oth.]. St.Paul, Minn: West Thomson Reuters, 2009. 1920 p.
2. Andreitsev, V.I. (1998). *Ekolohichne i zemelne pravo Ukrainy*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Andreitsev, V.I. (1996). *Ekolohichne pravo*. Kyiv: Venturi [in Ukrainian].
4. Vovk, Yu.A. (1986). *Sovetskoe prirodoresursovoe pravo i pravovaya ohrana okruzhayushey sredy*. Harkov: Vischa shkola [in Russian]
5. Vovk, Yu.O. (2013) *Vybrani pratsi*. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
6. Vodnyi kodeks Ukrainy: *Zakon Ukrainy vid 06.06.1995 r. № 213/95–VR. (1995). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, art. 189.
7. Getman, A.P. (2013). *Rozuminnia pryrodoresurnoho prava v naukovi spadshchyni prof. Yu. O. Vovka Suchasni dosiahnennia nauk zemelnoho, aharnoho ta ekolohichnoho prava*: proceedings of the Round table: Kharkiv: NU «Yuryd. akad. Ukr. im. Ya. Mudroho», 7–8 [in Ukrainian].
8. Getman, A.P. (2008). *Terminolohiia ekolohichnoho zakonodavstva: metodolohichni zasady ta perspektyvy unifikatsii. Pravova sistema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy*. (Vols. 1–5). Kharkiv. Vol. 4: *Metodolohichni zasady rozvytku ekolohichnoho, zemelnoho, aharnoho ta hospodarskoho prava*, part. 2.7., 260–272 [in Ukrainian].
9. Getman, A.P., Zuiev, V.A. (2016). *Formuvannia ekoloho-pravovoi nauky: resursnyi aspekt ta problemy yoho intehratsii. Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 132, 104–123 [in Ukrainian].
10. *Pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy: Deklaratsiia vid 16.07.1990 r. № 55-XII. (1990). Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 31, art. 429.
11. Popov, V.K., Getman, A.P., Shulha, M.V. et al. (1995). *Ekolohichne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna)*. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiia imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].
12. *Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs*. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) et al. (2005). Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].

13. Ekolohichne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. O.M. Shumilo (Ed.) et al. (2013). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
14. Ekolohichne parvo. A.P. Getman (Ed.) et al. (2013). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Erofeev, B.V. (1998). Ekologicheskoe pravo. Moscow: Novyy Yurist [in Russian].
16. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 r. № 2768–III. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3–4, art. 27.
17. Zuiev, V.A. (2000). Terminolohiia ekolohichnoho prava: znachennia i perspektyvy isnuvannia okremykh poniat. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnurishnikh sprav – Journal of Kharkov National University of Internal Affairs*. Special issue, 271–274 [in Ukrainian].
18. Kolbasov, O.S. (1999). Terminologicheskie bluzhdaniya v ekologii. *Gosudarstvo i pravo – State and law*, 10, 27–37 [in Russian].
19. Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuzu Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik ot 07.10.1977 g. (1977). *Vedomosti VS SSSR*, 41, art. 617.
20. Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainy vid 20.04.1978. (1978). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR*, 18, art. 268.
21. Kostyashkin, I.O. Sotsialna funktsiia vlasnosti na zemliu u pravovii doktryni. *Universytetski naukovi zapysky – University research notes*, issue. 1, 91–98 [in Ukrainian].
22. Nosik, V.V. (2006). Pravo vlasnosti na zemliu ukrainskoho narodu. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
23. Papa Rimskiy Frantsisk (2015). Entsiklika Laudatosi' (O zabote ob obschem dome). Moscow: NO Izdatelstvo Frantsiskantsev [in Russian].
24. Percheklii I.M. (2015). Pravo vlasnosti ukrainskoho narodu na pryrodni resursy: ekolohopravovi zasady. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
25. Pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 60 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyny pershoi statii 13 Konstytutsii Ukrainy ta vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy proektiv Zemelnogo kodeksu Ukrainy i Zakonu Ukrainy «Pro vlasnist na zemliu ta inshi pryrodni resursy»: Ukhvala Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 01.03.2001. № 4-u/2001 Pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statei 13, 14 Konstytutsii Ukrainy: Ukhvala Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 06.06.2002 № 34-u/2002. (2002). *Zakon i Biznes – Law and Business*. 19.
26. Pro zasnuvannia posta Prezydenta SRSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) SRSR: Zakon SRSR vid 14.03.1990 № 1360–I. URL: <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/zakony/185465/>.
27. Pro okhoronu navkolishnoho pryrodnoho seredovyscha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264–XII. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 41, art. 546.
28. Romovska, Z.V. Zakon Ukrainskoi RSR «Pro vlasnist». *Holos Ukrainy*. 1991. 16 ber. S. 6. Tsyt za. Romovska, Z.V. Ukrainske tsyvilne pravo. Pravo vlasnosti. Kyiv: Alerta; TsUL, 2011. 246 s. [in Ukrainian].
29. Sokolova, A.K. (2009). Florystychno pravo Ukrainy: problemy formuvannia ta rozvytku. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
30. Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020»: Skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015. (2015). *Ofitsiynyi visnyk Prezydenta Ukrainy – Official Gazette of President of Ukraine*, 2 art. 154.
31. Ukrainska radianska entsyklopediia; Vol. 5: Kantata-Kulyky (1980). M.P. Bazhan (Ed.). Kyiv: URE [in Ukrainian].
32. Frolov, M.A. (2010). Rol kanoniki v formirovannii istochnikov ekologicheskogo prava: vzaimosvyaz agiologii i prirodoohrannogo prava. *Aktualni problemy reformuvannia zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarykh ta hospodarskykh pravovidnosyn v Ukraini*: proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Khmelnytskyi: Vyd-vo Khmelnytskoho un-tu upravlinnia ta prava, 212–214 [in Russian].

33. Shulha, M.V. (2008). Stan rozvytku zemelnoho prava. *Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy* (Vols. 1–5) Kharkiv (2008). Vol. 4: Metodolohichni zasady rozvytku ekolohichnoho, zemelnoho, aharnoho ta hospodarskoho prava, part. 1.3. 64–85 [in Ukrainian].

34. Shumilo, O.M. (2015). *Zemelne pravo Ukrainy (u skhemakh)*. Kharkiv: NikaNova; KhNUVS [in Ukrainian].

Getman A. P., Doctor of Law, Professor, Pro-Rector for Scientific Work, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.

e-mail: prof.getman@gmail.com ; ORCID 0000-0002-1987-2760

Zuiev V. A., Phd in Law, Head of civil, economy and environmental law department, University of Customs and Finance, Ukraine, Dnipro.

e-mail: vitalii.zuiev@gmail.com ; ORCID 0000-0003-2438-585X

Environmental law: reflections on its origin and prospects for development

The ecological law of recent years is characterized by the expansion of the social relations covered by its legal norms. The nuclear and energy relations appear in addition to the traditional ecological relations – landscape, floral, and eco-systematic. There exists the resource component that does not belong to the traditional natural resources, for example, household and radiation waste, natural and climatic potential etc. At the same time, some components of the environmental law are separated artificially and function independently. We can mention the land law as an example of such separation as the lawyers who practice it believe that the land law has transformed and became a new branch of the legal system.

Formation of environmental law is historically conditioned process of law, and therefore, any attempt at this stage to deny its objective existence or artificial division, referring to historical or international experience will have a negative impact on social relations. The separation or isolation of the individual components of its structure as an independent structural elements demonstrating the introduction and dominance of economic (commercial) approach to environmental law, disregard environmental values. This complication legal effects and legal relations, innovation legislation put before the science of environmental law new challenges to which it must respond adequately and make it impossible to review its structural elements without taking into account their interdependence and interpenetration.

The environmental law has come a long way. The article is also focused on its future development.

Keywords: environmental law; sustainable development; ecological system; land law; natural conservation law, natural resource law.

Надійшла до редколегії 12.05.2017 р.